

Богослов'я
Канонічне право

УДК 271.4-443.5-722.53

**ПОЗАБОГОСЛУЖБОВИЙ ОДЯГ СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІВ У
ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ**

Олег ХОРТИК

*Тернопільсько-Зборівська архієпархія Української Греко-Католицької
Церкви, вул. Січових Стрільців, 6а, 46001, Тернопіль, Україна*

Одяг в світі людини, поряд зі своєю безпосередньою практичною функцією, був також певним ідентифікатором стану і статусу особи. Кожен, бачачи когось, міг ідентифікувати хто перед ним: бідняк чи заможний, селянин чи мешканець міста, простого роду чи шляхетського. По-особливому одягнену особу, відповідно до свого походження та суспільного статусу, вирізняв саме її одяг. Однією з ознак належності до духовного стану був та залишається особливий одяг священнослужителя. Якщо богослужбовий доволі детально вивчено, ідентифіковано та проаналізовано, то звичайний, повсякденний одяг залишається мало дослідженим. Зокрема, коли йдеться про українську церковну традицію.

Існує ряд статей, в яких викладено історію формування богослужбових риз, зі згадками про світський одяг священнослужителів. Однак, усі вони зосереджують свою увагу на походженні та назвах головних форм одягу візантійської та російської традиції, і мало що знаходимо там про киево-руську. Ряд уведеного та практикованого в московському православ'ї трактується як властиве чи ідентичне українській традиції. Деяко узагальнюється, ставиться ствердні тези без документального чи фактичного обґрунтування, робиться не зовсім вірні та точні висновки. Саме тому, важливо ще раз сягнути джерел та поглянути звідки взялась практика окремого одягу священнослужителів, якою вона була, які етапи розвитку пройшла.

Нажаль ґрунтовних наукових досліджень цього питання українськими дослідниками немає. Усі раніше здійснені спроби належать російським авторам. Тому, щоб проілюструвати ті чи інші твердження або погляди, буде використовуватись саме російськомовна історична та наукова література. Натомість джерельна база буде стосуватись виключно Української Церкви, хібащо для порівняння або аргументації необхідно буде представити інші традиції.

В запропонованій статті зосередимо увагу виключно на поза богослужбовому одязі білого духовенства. Зокрема як одягався загал клиру, тобто міське та сільське священство, на звичаях та практиці одягу, який воно носило у повсякденні.

1. Візантійська традиція

Зародження явищ питомих християнству у первісній Церкві відбувалось, як правило, в природний, звичний для тогочасного середовища і народу спосіб. Це стосується як суто богослужбових, так і адміністративних аспектів: молінь,

одягу, управління та іншого. Церквою застосовувалось те, що на той момент було в релігійній і народній практиці, відповідно до настанов апостолів та старших (єпископів). Натомість процес розвитку і закріплення властивих для Церкви форм та інституцій, міг настати лише після набуття нею легального статусу в Римській Імперії, тобто, з першої половини IV століття, коли християни могли публічно визнавати свою віру та вшановувати Бога, а священнослужителі відкрито звершувати моління.

Упродовж століть духовні особи християнського Сходу носили одяг, який нічим не відрізнявся від того, що носили інші мешканці¹. Це був одяг звичний для їх середовища, народу, країни і традиції. У східній частині Римської Імперії, а згодом Візантії, духовенство, так само як і миряни, носили гіматій² та туніку, а згодом стихар³, як тогочасний вид світської одежі.

Дослідники богослужбового та поза богослужбового одягу священнослужителів вказують, що певна однотайність у цьому аспекті утвердилась лише в VII столітті. Саме у той час сформувались первісні форми сучасних богослужбових риз⁴ та започатковано процес виокремлення поза богослужбового одягу духовних осіб. В церковних письмових джерелах того часу не знаходимо вичерпних вказівок щодо священничої одежі, лишень загального змісту. Так у постановах VI Вселенського собору читаємо: «Ніхто з тих, хто зачислений до клиру, нехай не вдягається в непристойний одяг, ні перебуваючи в місті, ні знаходячись у дорозі, але будь-хто з них нехай використовує одяг вже визначений для тих, що належать до клиру»⁵. У цій постанові дано лише загальну вказівку щодо одягу. З історичних джерел та тлумачень дослідників дізнаємося, що йдеться про зобов'язання носити просту, скромну одягу, без надмірності щодо якості і кольору тканини.

Під неналежним одягом один з найавторитетніших каноністів Константинопольської Церкви Йоан Зонара розуміє «світлий, строкатий і дорогий», зазначаючи, що духовенство повинно носити звичайний одяг, який нічим не відрізняється серед загалу посполитих. Інший видатний коментатор церковних правил Теодор Вальсамон ствердив, що невластивим для духовних осіб є одяг з коштовної тканини та багато оздоблений, а також воїнський⁶.

Попри згадку у правилі, що духовенство має носити «вже раніше визначений» одяг, ніде не знаходимо яким саме він був, та де, хто і коли його

¹ Пор. Иродионъ Вѣтринскій, Памятники Древней Христіанской Церкви, т. I, Санкт-Петербургъ 1829, с. 416, 418.

² Гіматій – верхній одяг стародавніх греків. Прямокутний відрізок тканини. За своєю формою подібний до римської тоги. Згодом у Візантії загальна назва верхнього одягу у вигляді халата чи плаща.

³ Пор. Никодим Павлович Кондаковъ, Очерки и замѣтки по исторіи средневековаго искусства и культуры, Прага 1929, с. 230, 232.

⁴ Див. К. С-нь, О времени происхождения церковнаго облачения, «Христіанское чтеніе» 8 (1898), с. 166; Алексей Дмитриевскій, Богослужбныя одежды священно-церковно-служителей, «Руководство для сельскихъ пастырей» 23 (1903), с. 145-146.

⁵ Постанови Трульського Собору, 691-692 рр., Константинополь, правило 27.

⁶ Правила Святыхъ Апостоль, святыхъ соборовъ вселенскихъ и поместныхъ, и святыхъ отецъ, с толкованіями, т. 2: Правила святыхъ вселенскихъ соборовъ, съ толкованіями, Москва 1877, с. 368-369, 706.

окреслив. Скоріш за все йдеться про одяг встановлений шляхом звичаю. Те, що протягом попередніх століть було прийнято за практику, те і вважалось за «визначений» часом і практикою. Зрештою, відповідь на поставлене питання можемо, знайти у наступному правилі, який стосувався одягу духовенства.

В одному з правил VII Вселенського собору дано уточнення щодо належного одягу: «Всяка розкіш та прикрашання тіла чужі священничому чину і стану. З огляду на це єпископи, чи клирики, що прикрашають себе світлими та розкішними одежами, нехай виправляються...З давніх часів, усякий священний чоловік задовольнявся нерозкішним і скромним одягом, бо все, що не для потреби, але для прикраси приймається, підлягає звинуваченню у марноті, як каже Василій Великий. Але і різнобарвний із шовкових тканин одяг не носили, і на краї одягу не накладали обрамлення іншого кольору»⁷. Вказівки цієї норми стосувались виключно аспекту надмірної розкоші, яка проявлялась в коштовній тканині, чи оздобленні властивими для світської знаті кольорами, як то пурпуровим чи золотим, візерунками або виробами з коштовного матеріалу. З вище наведених наказів можна зрозуміти, що одяг священника повинен бути з простої тканини, звичайним для загалу людей.

Згодом в константинопольську традицію увійшло застосування чорного кольору тканини, як властивого духовенству⁸. Хоча раніше про це ніде не згадувалось, а у практиці ранньої Церкви духовенством використовувався одяг білого кольору, як при богослужіннях (альба, або ж стихар), так і повсякденному житті⁹. Це мало своє богословсько-духовне обґрунтування, та вирізняло священнослужителів серед інших вірних. Згодом духовенство стали поділяти на біле та чорне, з огляду на належність до звичайного, єпархіального та монашого відповідно. Скоріш за все, саме від останнього (чернечого) в практику усього духовенства й було прийнято чорний колір. Хоча деякі дослідники звертають увагу на поширеність чорного кольору ще в давній період Церкви, подаючи і на це богословсько-духовні рації. Проте чорний, як колір зречення світу, характерний чернецтву, а не одруженому священству, яке жило звичайним, мирським, сімейним життям. Найбільш вірогідним є те, що єпископи, які походили з монашества, поступово впроваджували правила властиві чернечому життю, зокрема ті, які видавались найбільш підходящими і потрібними для священства, а також для одностайності одягу усього духовенства: мирського і монашого, щоб власне вирізнити їх з-посеред мирян. Зокрема згадане правило VII Вселенського Собору посилається на вказівку св. Василя Великого, яка, якщо сягнемо його твору, стосується настанов для монахів. Характерно й те, що усі визначні візантійські каноністи, коментуючи попередньо згадані правила щодо одягу духовенства, ніколи не згадують про чорний одяг, як належний усьому

⁷ Другий Нікейський Собор, 787 р., правило 16.

⁸ Пор. Вѣтринский, Памятники Древней Христианской Церкви, т. I, с. 417-418; Константин Никольский, О священных одеждах церковнослужителей, «Христианское чтение» 3-4 (1889), с. 379, 384, 396.

⁹ Див. Василий Иванович Долоцкий, О священных одеждах, «Христианское чтение» 1 (1848), с. 328-329; С-нь, О времени происхождения церковного облачения, «Христианское чтение» 8 (1898), с. 156, 166.

духовенству. Виняток становить лише Теодор Вальсамон (XII ст.), який в коментарі на 14 правило VII Вселенського Собору вказує на чорний одяг, як той, що вирізняє та вказує на клирика, зокрема нижчого ступеня¹⁰. Ще в першій половині XV століття св. Симеон Солунський, архієпископ Тесалонікійський, зазначає, що властивим для усіх мирських священнослужителів і церковнослужителів, є білий або чорний колір одягу, і такий вони повинні носити¹¹. Хоча на той час переважаючим в практиці був уже саме чорний колір, а стихар перейшов в категорію суто богослужбової одежі. Один з дослідників зазначив, що чорний як обов'язковий колір поза богослужбового одягу запроваджено в XI столітті¹², натомість інший, що в X-му¹³.

Мирське духовенство Візантії першого тисячоліття та згодом, поза богослужіннями носило звичайний одяг, властивий часові та для мирян. Своїм кроєм і формою він був схожий на довгий тонкий халат, що застібався, мав рукава, вільний, неприталений. Зрештою такий самий стиль був властивий для верхнього одягу усієї тогочасної Європи і зокрема Візантії, де запроваджений спершу як одяг високого рангу знаті, а згодом перейшов до нижчих чинів і називався «кавадій»¹⁴. Одяг східного духовенства епохи Середньовіччя міг відрізнитись лише незначними особливостями крою та власне чорним кольором. Більшість пересічного духовенства поза богослужіннями далі вживали звичайний одяг, дотримуючись хіба-що загальних постанов щодо тканини та відсутності в ній елементів розкоші.

2. Українська традиція

У період прийняття і розповсюдження християнства в Київській Русі практика богослужбового та поза богослужбового одягу священнослужителів у візантійській традиції була сформованою. Відбувались лише незначні трансформації та процес їх усталення. Оскільки ієрархія та духовенство Київської Церкви на початках значним чином були грецького походження¹⁵, зокрема до XIV століття майже усі митрополити київські були греками, тому в нашій традиції діяли приписи «Номоканону» та загально прийняті звичаї Константинопольської Церкви.

В джерелах церковного права Києво-Руської Доби, зокрема до монгольського періоду, зустрічаємо властиві тому часові загальні, короткі

¹⁰ Правила Святыхъ Апостоль, святыхъ соборовъ вселенскихъ и поместныхъ, и святыхъ отецъ, с толкованіями, т. 2: Правила святыхъ вселенскихъ соборовъ, съ толкованіями, с. 695-696.

¹¹ Писанія Св. Отцевъ и Учителей Церкви: Сочиненія блаженнаго Симеона, архієпископа Тесалоникійскаго, т. II, Санкт Петербургъ 1856, с. 241-242, п. 153. Обь одеждахъ, приличныхъ діаконамъ и пресвитерамъ, рукоположеннымъ изъ мірянъ; п. 154. О священныхъ одеждахъ.

¹² Пор. Юрій Федорів, Обряди Української Церкви. Історичний розвиток і пояснення, Рим-Торонто 1970, с. 129.

¹³ Ряса, Энциклопедическій словарь, изд. Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, т. XXVIIа, Санкт Петербургъ 1899, с. 531.

¹⁴ Див. Кондаковъ, Очерки и замѣтки по исторіи средневековаго искусства и культуры, с. 229.

¹⁵ Пор. Sofia Senyk, A history of the Church in Ukraine. Vol. I. To the End of the Thirteenth Century, Roma 1993, с. 155.

вказівки щодо поза богослужбового одягу духовенства. Необхідний мінімум було визначено Вселенськими соборами, а ієрархія не бачила необхідності щось ще додатково регулювати в цій сфері. Зрештою, чітких, офіційних постанов та історичних свідощів на цю тему взагалі дуже мало, а ті, що існували не доповнено жодною деталізацією, зокрема визначенням стилю.

У вказівках київського митрополита Івана II (1080-1089 рр. правління) щодо одягу священика зазначено: «Слід всім і кожному клирику зокрема, тим, що в містах і тим, що в подорожі, не одягатися в неналежний одяг, але слід носити належний одяг, бо ж вони є відмінні [від інших людей]: чорний, як і належить, а якщо його не буде, то білий»¹⁶. Митрополит в своїх відповідях Якову Чорноризцю, тракуючи про цей аспект, покликається на постанову VI Вселенського собору. В черговому документі, настанові єпископа висвяченому священику, зазначено: «Одежу носи довгу, до щиколоток, не строкату, що у світі»¹⁷.

Важливо також врахувати фактор природного формування практики поза богослужбового одягу. Такого самого, як це було у випадку тисячолітньої історії християнства: виходити з того, що звичайне для конкретного народу, нації, країни і пристосовувати для потреб Церкви, беручи до уваги клімат. Відомий історик Церкви проф. Євгеній Голубінський, в своїх дослідженнях цього питання, дійшов висновку, що одяг руських священиків до монгольського періоду мав народне коріння та був властивий звичайній повсякденній одязі звичайного люду. А що більше – така ж практика продовжувалась й надалі¹⁸. Такого ж переконання дійшов Йосиф Сліпий в своєму викладі історії Церкви: «Загал сільського духовенства ходив в звичайній селянській одязі, подібно як в Болгарії і Сербії, і відрізнялись від мирян, капою-скуфією, яку закладали на голову. Полотно і сукно на одязі було домашнього виробу»¹⁹.

Оскільки в цей історичний період в усій Європі у верхній одязі народів панівним став стиль довгого вільного плаща, який перепоясували поясом або ж ні, то й у Київській Русі звичайною повсякденною одязею був кабат²⁰, або ж капота, який мав декілька видів: короткий, до колін, та довгий – до щиколоток. Назва і одяг мали арабське та східно-азійське походження та своєю формою відповідали грецькому «кавадію». Цей стиль згодом проходив поступові трансформації, однак в своїй основі протримався довгий час, фактично до XVIII століття, коли нові віяння стилю та моди принесли різновиди каптана і плащів. Однак в києво-руський традиції верхній одяг

¹⁶ Канонические отвѣты митрополита Іоанна II, в: Русская историческая библиотека издаваемая археографическою комиссією, т. 6, ч. 1. Памятники древне-русского канонического права, Санкт-Петербургъ 1880, с. 19-20.

¹⁷ Святительское поученіе новопоставленному священнику, кін. XIII ст., в: Русская историческая библиотека издаваемая археографическою комиссією, т. 6, ч. 1. Памятники древне-русского канонического права, с. 104.

¹⁸ Пор. Евгений Голубинский, История Русской Церкви, т. I. периодъ первый, Киевскій или домонгольскій, первая половина тома, Москва 1901, с. 569.

¹⁹ Йосиф Сліпий, Історія Вселенської Церкви на Україні, т. III, ч. I, Рим 2000, с. 120.

²⁰ Кондаковъ, Очерки и замѣтки по исторіи средневекового искусства и культуры, с. 229-230.

чоловіків отримав власні народні назви, найпоширенішою з яких була «свита»²¹, що була різновидом плаща, тобто довгого одягу. Обов'язковим елементом верхнього одягу був пояс. Ця традиція і стиль, як і назва (свита), збереглися упродовж століть, хоча крій міг дещо змінюватися.

Духовенство в повсякденному житті та побуті використовувало звичайний для населення одяг, який, зважаючи на вказівки церковних норм, повинен бути чорного кольору. Однак так зодягалось скоріш за все лише вище духовенство: єпископи, крилошани, священники великих міст, а також монахи та їх ієрархія. Так у заповіті заможного ієрея литовської митрополичої столиці Вільна (Вільнюс) значилась: «сукня чорна з золотим шнуром»²². Більшість звичайного пересічного духовенства, яке жило в містах та селах, навряд чи в повсякденні носило щось на подобу сучасного підрысника.

До такої думки схиляють не лише логічні та історичні реалії життя українського народу: давні часи, відсутність доріг з твердим покриттям, життя і побут сіл та міст, необхідність праці в полі та побуті, сімейне життя, незаможність. Але й також історичні свідоцтва, бо якщо забажаємо дізнатись достовірну документальну інформацію як виглядав повсякденний поза богослужбовий одяг священника в Київській Русі та Україні, то відповіді на це не знайдемо. Докладних описів вигляду, крою чи зображень немає. Зрештою, як і згадки самої назви «підрысник». В історичних свідоцтвах на окреслення верхнього одягу духовної особи здебільшого знаходимо слово «сукня», яким в традиції Речі посполитої окреслювали одяг як такий²³. В усіх інших випадках будуть згадки звичайної повсякденної одяжі народу: свита, капота, сукман та інші, в залежності від історичного періоду та регіону. Фактично до кінця XVII століття більшість мирського духовенства провінції, міст та сіл, носило те, що носили усі інші, за винятком лише незначних відмінностей щодо крою та кольору одягу, або же незначних елементів в одязі.

У XVI столітті київські митрополити Сильвестр Белькевич та Онисифор Дівочка у настановах новому ієрею наказували носити одяг гідний сану, довгий, до щиколоток, на священнику подобу, не строкатий і не кольоровий²⁴. Подібно й в наступному столітті єпископи Сильвестр Косів та Арсеній Желіборський в такого ж змісту повчаннях майже дослівно повторили приписи попередніх століть²⁵. Натомість львівський єпископ

²¹ Див. Оксана Косміна, Передумови формування символіки традиційного українського вбрання: давньоруський одяг, «Народознавчі зошити» 4 (2015), с. 833-834; Любор Нидерле, Быть и культура древних славян, Прага 1924, с. 156-157.

²² Духовное завѣщаніе Матфея, ієрея Юрьевской русской церкви в Вильнѣ, 1522 р., «Вѣстникъ западной Россіи» 4 (1867), с. 4-5.

²³ Див. *Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku, czyli zbiór pamiętników, wydany z rękopismów przez Edwarda Raczyńskiego*, t. IX: *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III księdza Kitowicza wydany z rękopismu przez Edwarda Raczyńskiego*, t. III, Poznań 1841, rozdział XI. §1. *O strojach czyli sukniach*, с. 228.

²⁴ Поученіе кievскаго митрополита Сильвестра новопоставленному ієрею, 1562 р., в: *Акты относящіеся къ исторіи Западной Россіи*, т. 3, Санкт Петербургъ 1848, с. 116; *Ставленническая грамата, выданная митрополитомъ кievскимъ Онисиформъ Петровичемъ ієрею Аванасію*, 1583 г., в: *Описаніе документо́въ архива западнорусскихъ униатскихъ митрополитовъ*, т. 1, Санкт Петербургъ 1897, с. 47.

²⁵ Сильвестр Косов, Дідакалія, альбо наука котораяся первѣй из уст священникомъ подавала о седми тайнахъ альбо сакраментахъ, 1637 р.; Поученіе новопосвященному ієрею львовскаго епископа Арсенія Желиборскаго,

Йосиф Шумлянський наприкінці XVII століття в повчаннях духовенства зазначив, щоб священик, «гди до церкви Божой на служеніє идет, мѣл на собѣ сукману пристойную, не захляпаную»²⁶. Як бачимо, ідучи на богослужіння від священика не вимагався якийсь спеціальний духовний одяг. Докладні вказівки щодо буденного одягу він дав в своїй книзі «Метрика»: «Вдосталь вже наказувалось вам, аби духовенство наше ... пристойні своєму духовному станові одіяння та обув'я носило. Раніше ... багато хто з духовенства такий собі одяг дозволяли, в котрому від простого чоловіка найменше ся не різнили, бо одні в сермягах білих, другі хоча в сукманах, але ясных, ще й з гудзиками замість срібних з циновими ходили, а на голові кучмисько яке, або гарлову, або баранячу шапку простацьку, ... і в такому одіянні не тільки вдома, але й між людьми публічно не встидаються ходити... Отож, відсіль хочемо і по-пастирському наказуємо, щоб таке занехаяти»²⁷. Далі наказувалось мати дві сукмани: одну для церкви, другу на вихід між людьми; мати чорну або хоча б темно лазурову «спідню та верхню рясу»; шнурок окрім чорного жодного іншого кольору; шапку, обшиту хутром, або принаймні в інший спосіб оздоблену, якщо не стати на таку, тоді просту з сукна на подобу «чернечого подкапка». За порушення цих приписів єпископ грозив карою.

Історичні свідоцтва, такі як літописи, документи, книги, ікони, образи, малюнки, портрети, картини дають уяву лише про богослужбовий одяг, а у випадку поза богослужбового лише уривчасті згадки чи представлення. Більш точне і розлоге уявлення щодо спеціального одягу духовенства знаходимо в описах і малюнках в період з XVII століття, і то здебільшого як одягались єпископи, монахи та визначні духовні особи. Те як одягались звичайне міське та сільське духовенство достеменно невідомо, оскільки маємо лише загальні вказівки: довгий, чорний одяг. Твердити про підрясник як звичайний одяг усього духовенства неможливо. Він тоді ще не був у вжитку усіх священнослужителів. Натомість в джерелах і літературі згадується, що духовенство носило звичайний одяг мирян.

На ілюстрації в «Метриці» львівського єпископа Йосифа Шумлянського, кін. XVII ст., представлено як повинен одягатись священик²⁸. На ній побачимо духовну особу в звичайній одежі того часу, хоча верхня кроєм рукавів нагадує рясу. Характерним для тогочасного звичаю і моди в суспільстві є також ціпок в руці. На іншій ілюстрації книги, де в храмі представлено єпископа, який повчає духовенство в часі єпархіального собору, священики одягнуті в подібний одяг, в декотрих він дуже схожий на

1642 р., в: Степан Голубев, Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники, т. 2, Київ 1898, Приложенія, с. 208: «одежду носи долгу до глезн не от пестрин, ни от утварий мирских».

²⁶ Посланіє львовскаго православнаго єпископа Юсифа Шумлянскаго єпархіальному духовенству, в: Акты относящіяся къ исторіи Западной Россіи, т. 3, Санкт Петербургъ 1853, с. 204.

²⁷ Юсиф Шумлянскій, Метрика албо реєстр, Львов 1687, с. 52-53.

²⁸ Там само, с. 54. Див. також Piotr Wawrzениuk, Confessional Civilising in Ukraine. The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668-1708, Södertörns högskola Huddinge 2005, с. 72.

рясу²⁹, хоча, якщо поглянути на деталі комірів та крою, то це скоріш легке пальто-плащ. Широкий стиль рукавів міг бути у цьому випадку особливістю верхнього одягу священників, що вказував на духовну особу.

Щоправда, у повчаннях єпископа Йосифа Шумлянського серед іншого згадується «спідня та верхня ряса», яка саме в той час як явище з'являється у вжитку Московської Церкви, якій вже була піддана Українська. Двома десятиліттями раніше видання «Метрики» Московський собор 1667 р. дозволив духовенству носити ряси, подібні до тих, які носять в Грецькій Церкві³⁰. Однак, важливо звернути увагу на те, що Шумлянський дає своєму клирові настанову, як той має одягатись на майбутнє, а не констатує, як є в практиці. Бо, як вже знаємо з вище наведеного фрагменту його повчання, духовенство одягалось як звичайний люд. Вище та заможне духовенство у той час носило так звані жупани-однорядки, які виглядом були довгі, чорні, без підкладки, з рядом гудзиків зверху до низу, або до пояса³¹. При цьому жупан був звичайною одежею міщанства, маючи власні різновиди. На портреті гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного можемо побачити тогочасний жупан, який мало чим відрізняється від сучасного підрясника, хіба-що деталями і кольором³². Священича одежа більшості українського духовенства того часу так само, як і в мирян – свита; до того ж могла бути різних видів, зокрема короткою, до колін, про що свідчить одне з поховань пресвітера³³.

Коли йдеться про рясу білого духовенства, то в Українській Церкві вона не була популярною і загально відомою. Первісні форми ряси в Грецькій Церкві з'являються здавна, але у монахів³⁴. Натомість в сучасному вигляді грецьке біле духовенство прийняло їх в звичаєвий спосіб, як наслідування тогочасної моди, а саме – турецької³⁵, оскільки Візантію в середині XV століття захопили турки. Ряса наслідувала турецьку національну одежу, зрештою, як і камилавка верхній турецький головний убір феску. Набувши популярності серед білого грецького духовенства, вони лише згодом поширились в інших Православних Церквах, які мали давній тісний зв'язок з Константинополем. В Українській Православній Церкві у XVIII столітті ряса була скоріш верхнім одягом духовенства у вигляді плаща, або легкого пальта, підшитого хутром, призначеного для вжитку у холодну пору року. Натомість підрясник не завжди згадується навіть у ченців, хоча для

²⁹ Шумлянський, Метрика або реєстр, с. 26.

³⁰ Пор. Московские Соборы 1660, 1666 и 1667 годов. Собрание документов эпохи, т. 2. Собор 1667 г., Санкт Петербург 2014, с. 231-232; Настольная книга священнослужителя, т. 4, Москва 1983, с. 112.

³¹ Див. Костянтин Широцький, Як вбирало ся в старовину українське духовенство, «Нива» 9 (1912) 21-22, с. 636; Настольная книга священнослужителя, т. 4, Москва 1983, с. 110-111.

³² Сергій Васильківський, Портрет гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (помер 1622 р.), 1900-ті роки.

³³ Пор. Wira Nupało, Pochówki osób duchownych w kryptach, в: Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki p.w. Narodzenia NPM w Chełmie, red. naukowa Andrzej Buko, Stanisław Gołub, Chełm 2016, с. 161-162.

³⁴ Настольная книга священнослужителя, т. 4, с. 111.

³⁵ Пор. Голубинский, История Русской Церкви, т. I. периодъ первый, первая половина тома, с. 565, 568.

його окреслення вживалось польський термін «сутанна»³⁶, поряд з вже раніше згаданою назвою «сукня», до якої додавалось окреслення «духовна», або ж «священича». Підшивання клиром верхнього одягу хутром було звичайною практикою усього духовенства, як православного, так і унійного, а також латинського. Цікавим є той факт, що вигляд латинської «реверенди» в середині та другій половині XVIII століття був дуже схожим до сучасного українського підрясника: довгий чорний одяг, з гудзиком під шиєю та двома на животі, а кроєм в залежності від моди, яка панувала в той, чи інший час³⁷.

Загалом рясу і підрясник у той час носили як і раніше заможні та вищого статусу духовні особи. Звичайне духовенство у повсякденні далі вживало народний одяг, але довгий і чорної барви. Слово «підрясник» з'явилося у вжитку не скоріш, як у другій половині XIX початку XX століття, коли загал духовенства почав носити ряси. За логікою речей підрясник – це одяг, який знаходився під рясою.

Дослідники українського одягу висловились, що сучасний підрясник духовенства у його теперішньому стилі та формі походив з народного одягу. На це звернули увагу Борис Познанський, Опанас Сластіон та Хведір Вовк, які вважають, що підрясник такий самий за кроєм, що й свита, давня і їх часу³⁸. Важливо й те, що в свій час свита була тонким верхнім одягом, як коротким, так і довгим, переважно чорного та сірого кольорів, з комірцем-стійкою, рукавами вставками (вшитими)³⁹. Щоправда в різних регіонах України були власні вподобання щодо крою, кольору та стилю свити, звідси трапляються інші назви цього виду одягу⁴⁰. В своєму одязі міське і сільське населення відрізнялось. Якщо в містах переважали жупани і капоти, то в сільській місцевості та менших містах сермяга і сукман⁴¹. Назви і стилі вшиті зберігались упродовж століть⁴². В описах сучасників зазначалося, що на загал русини ходять в довгій, до щиколоток одежі з сукна, яка називалася сермяга (сірак) та перепоясувались поясом⁴³. Тезу про походження сучасного

³⁶ Див. Максим Яременко, Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття, в: Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах, т. 2, відп. ред. Віктор Горобець, Київ Інститут історії України НАНУ, 2013, с. 70-73, 78-79.

³⁷ Andrzej Kitowicz, Pamiętniki Kitowicza. Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III, wyd. A. Kaczurba, Tarnów 1881, с. 65.

³⁸ Пор. Борис Познанский, Одежда малоросов, Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г., т. III, под ред. графини Уваровой, Типография О-ва распротр. пол. книг, Харьков 1905, с. 206; Хведір Вовк, Студії з української етнографії та антропології, Київ 1995, с. 143.

³⁹ Познанский, Одежда малоросов, с. 206; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским, т. 7, Санкт-Петербург 1872, с. 419; Т. О. Ніколаєва, Г. С. Щербій, Народний одяг, в: Культура і побут населення України, вид. 2-е, наук. керівник В. І. Наулко, Київ 1993, с. 121.

⁴⁰ Див. про це Яковъ Головацкий, О народной одеждѣ і убранствѣ Русиновъ или Русскихъ въ Галичинѣ и сѣверо-восточной Венгрии, Санкт-Петербургъ 1877, с. 44.

⁴¹ Див. Головацкий, О народной одеждѣ і убранствѣ Русиновъ, с. 9, 16, 29-30, 33, 44; Оксана Федина, Традиційний верхній одяг галицьких українців: видова, типологічна, стильова різноманітність, «Народознавчі зошити» 1 (2015), с. 115-119; Лілія Іваневич, Традиційне вбрання українців Західного Поділля: особливості класифікації, «Народознавчі зошити» 5 (2014), с. 1065-1066.

⁴² Пор. Галина Стельмашук, Вбрання на Волині у XIV-XVIII століттях і побутування окремих його компонентів у селян до середини XX століття, «Народознавчі зошити» 4 (2017), с. 900-901, 905.

⁴³ Див. Julia Goczałowska, Rusini, Rozmaitości dla ludu wiejskiego, cz. 4, Lwów 1845, с. 118.

підрясника з народного одягу підтверджують і графічні зображення, зокрема портрети. Вже згаданий раніше портрет П. Сагайдачного, а також портрет Максима Залізняка, який зображений в чорному жупані, і якщо не було б підпису хто зображений та чуб на голові, то можна б було ствердити, що це духовна особа в підряснику⁴⁴.

В практиці Української Церкви підрясник та ряса з'являється в середині XVIII ст., а загал духовенства починає вживати їх в Православній Церкві починаючи з XIX ст., в Греко-католицькій лише підрясник-реверенду з середини XVIII ст. Звичайно, що первісні форми підрясника у виді жупана чи свити сягають значно ранішого періоду, нам натомість йдеться про сучасний стиль. Окрім цього кроєм духовний одяг української традиції відрізнявся від грецької та російської, хоча і не так значно, щоб вважати цілком іншим⁴⁵. Це зокрема зумовлено народними особливостями і вподобаннями щодо власного національного одягу.

В Українській Православній Церкві вказівки щодо одягу священників на початку XVIII ст. далі залишались загального змісту. Духовний регламент російського царя, яким керувалась Церква, окреслював, що верхній одяг священника повинен бути чистий і тільки чорного кольору⁴⁶. Про ряси і підрясники нічого не згадується. Лише згодом єпископи почали впроваджувати як обов'язковий саме ці види поза богослужбового одягу. Зокрема з другої половини XVIII ст., коли київський митрополит Єрофей Малицький видав інструкцію, в якій серед іншого благочинним наказувалось слідкувати чи духовенство носить належний одяг⁴⁷. Наступний після нього митрополит, у жовтні 1800 р., наказав, щоб духовенство «без ряс і кафтанів чи іншої негідній сану неохайності, не сміли на публіці з'являтись». Дане розпорядження митрополит повторив через місяць, оскільки багато священників одягались «в сюртуки, в яких ходять світські люди»⁴⁸. Пізніше, в 1874 р., київський митрополит Арсеній Москвін видав циркуляр, підтримавши пропозицію своєї консисторії, в якому зобов'язав священнослужителів єпархії «дотримуватись завжди і всюди необхідної встановленої звичаєм пристойності в носінні ряс і верхнього одягу, за прикладом київського міського духовенства»⁴⁹. За виконанням цього наказу мали слідкувати благочинні, та повідомляти консисторію про порушників.

Щодо головного убору, то в давнину духовенство Київської Церкви носило шапочки, які своєю формою нагадували скуфію. Як саме виглядала ця священнича шапочка і чи була належним повсякденним атрибутом усього

⁴⁴ Портрет Максима Залізняка, кін. XVIII ст. (жив у 1740-1770 рр.), Сумський художній музей.

⁴⁵ Пор. Голубинский, История Русской Церкви, т. I. первая половина тома, с. 567-568; Настольная книга священнослужителя, т. 4, с. 112.

⁴⁶ Петр I, Духовный регламентъ. Прибавление о правилахъ о пресвитерахъ, диаконахъ и прочихъ причетникахъ, 1721 г., Москва 1897, п. 28, с. 113.

⁴⁷ Див. Анатолий Белгородский, Киевский митрополитъ Иерофей Малицкий (1796-1799), Киевъ 1901, с. 35.

⁴⁸ Владимиръ Чеховский, Киевский митрополитъ Гавриилъ Банулеско-Бодони (1799-1803), Киевъ 1905, с. 206.

⁴⁹ Київський центральний державний історичний архів України, ф. 127. Київська духовна консисторія, оп. 678, спр. 95. Дело о том, что священники являются в консисторию в ненадлежащей форме, 1874 р., арк. 2, 4.

клиру достеменно невідомо⁵⁰. Відомо лише, що в період Київської Русі та пізніше єпископи носили оксамитові шапочки, гаптовані золотом, які згодом стали все більше прикрашати, опісля вони трансформувались в шапки-митри. Натомість до XVI ст. про використання скуфій у повсякденні звичайним духовенством Української Церкви однозначно ствердити неможливо. Документальних свідоцтв і описів, як і назви «скуфія», в переліку одягу білого духовенства до XVI століття знайти не вдалось. Лише загальні ствердження самих дослідників, які документально нічим не обґрунтовані. Згодом маємо цьому підтвердження⁵¹. Так в заповіті віленського ієрея 1522 р. згадується зимова оксамитова скуфія, підшита хутром лисиці, та літня оксамитова (шовкова) скуфія⁵². У 1654 р., під час візиту антиохійського патріарха Макарія в Україну, його диякон в своїх спогадах записав, що «Вищі саном панотці носять камилавки з чорного оксамиту і з соболиним хутром, а молодші – скуфійки, з чорного сукна»⁵³. Їх носило, так само як і священничий одяг, духовенство вищого рангу, як то єпископ чи його близькі співпрацівники, знатне і заможне духовенство соборів і великих міст. Натомість загал пресвітерів скуфії не вживав. В Православній Церкві скуфія як звичайний головний убір дияконів і священників санкціонована Московськими соборами 1667 та 1675 рр., постановами яких її дозволено носити. Невдовзі в московській традиції, пізніше і тепер, скуфія та камилавка перейшла в категорію нагород, яку надавав патріарх, пізніше Священний Синод та цар, в пізній період також єпархіальний архиєрей. При цьому як скуфія, так і камилавка там виготовляється, або обшивається оксамитом, буває фіолетовою і червоною, хоча раніше вживалась й інших кольорів⁵⁴. Греко-католицьке духовенство скуфій та камилавок не носило, хоча багато хто носив схожу до скуфії папафію⁵⁵. В Греції біле духовенство, як належне

⁵⁰ Див. Николай Суворовъ, О скуфьях священническихъ и діаконскихъ въ древній Россіи, «Прибавленія къ Вологодскимъ єпархіальнымъ вѣдомостямъ» 19 (1867), с. 659.

⁵¹ Див. Капитон Невоструев, О скуфье и камилавке въ древней греческой и русской церкви, «Душеполезное чтеніе» 12 (1867), с. 280-287; 3 (1968), с. 137-142. Про філологічно-фонетичні особливості слів «скуфія» та «камилавка», інші аспекти, див. Н. Бр-ць, Замѣтка о значеніи названій «скуфья» и «камилавка», «Христіанское чтеніе» 5-6 (1892), с. 474-486.

⁵² Див. Духовное завѣщаніе Матфея, ієрея Юрьевской русской церкви в Вильнѣ, 1522 г., «Вѣстникъ западной Россіи» 4 (1867), с. 4-5.

⁵³ Павло Халебський, Україна – земля козаків, Київ 2009, с. 65.

⁵⁴ Див. Московские соборы эпохи паденія московскаго патріархата в в XVIII веке, сост. Т. Г. Сидаш, Санкт-Петербург 2015, с. 34-35; Александръ Сулоцкій, Священническія и діаконскія скуфьи в старину, «Прибавленія къ Вологодскимъ єпархіальнымъ вѣдомостямъ» 2 (1869), с. 61-67; Александръ Сулоцкій, Еще нѣсколько словъ о священническихъ и діаконскихъ скуфьяхъ въ старину, с. 743-753; Николай Романскій, Награды духовенству, какъ одинъ изъ неотложныхъ вопросовъ пастырскаго служенія, «Христіанское чтеніе» 4 (1907), с. 546-549; Андрей Викторович Матисон, К вопросу о награжденіи скуфьями православныхъ священниковъ в Россіи в XVIII веке, «Вестникъ Православнаго Свято-Тихоновскаго гуманитарнаго университета» 74 (2017), с. 80-85.

⁵⁵ Див. Юліан Пелешъ, Пастырское богословіе, вторе исправлене выданье, Вѣдень 1885, с. 393 (примітка); Одвѣтъ на пытанія зъ нагоды «Уставу о колпакахъ», «Душпастыръ» 16 (1895), с. 444; Федорів, Обряди Української Церкви, с. 131.

їх сану, носило низькі камілавки, обшиті звичайним чорним сукном, а скуфій взагалі не вживалось⁵⁶.

3. Греко-Католицька Церква

Після прийняття Берестейської Унії документальні свідчення про поза богослужбовий одяг священнослужителів зафіксовано починаючи з XVIII століття. Хоча, якщо зважати на історичні свідчення про прийняття унії львівським єпископом Йосифом Шумлянським в другій половині XVII ст.⁵⁷, то його повчання і накази священникам можна вважати першими. Поряд з цим, після офіційного проголошення берестейського єднання львівської єпархії у 1700 р., його приписи надалі зобов'язували підвладне йому духовенство.

У 1715 р. постановою єпархіального собору Лев Кишка суворо заборонив духовенству Володимирської єпархії носити «сукні лазурового кольору», тобто одного з відтінків синього. Що виглядає дивним на тлі іншої постанови цього ж єпископа, якою він визначив чин надання підрясника семінаристам заснованої ним Володимирської семінарії. В ній записано: «По присязі приймає клирицький одяг лазурового кольору, тобто сутанну, а також байкову палендру і інші реквізити»⁵⁸. З цього виходить, що священнослужителям підрясник лазурового кольору заборонено носити, а для семінариста, який готується до духовного стану, вважався належним. «Палендра» в старо-польській традиції була різновидом плаща, у випадку священнослужителів верхньою одежею без гудзиків⁵⁹, що одягалась поверх підрясника. Якщо взяти до уваги, що у той час в Українській Церкві поступово у вжиток входила грецька ряса, тоді стає зрозумілим, що Лев Кишка був обізнаний з цим видом духовної одежі. Хоча це була скоріш за все данина моді латинського духовенства, яке носило палендри. Ряси греко-католицька ієрархія уникала, як символу російського православ'я. Унійна Церква не могла собі дозволити змішуватись з супротивником, щоб серед вірних не виникало непорозумінь хто є хто. Унійне духовенство повинно було вирізнитись на тлі православного. Тим більше, що наміри Лева Кишки, василіянина, єпископа Володимирського та митрополита Київського, важко трактувати в ключі східної традиції.

⁵⁶ Пор. Т. Серединській, Особенности въ священнослужебныхъ обрядахъ и обычаяхъ Греческой и Русской Церкви, «Христіанское чтеніе» 10 (1871), с. 549.

⁵⁷ А. Петрушевичъ, Іосифъ Шумлянскій, первый львовскій унійскій єпископъ, «Галичанин» 1 (1862), с. 118, 123; Тарас Чухліб, Львівський єпископ Йосиф Шумлянський – військовий діяч та дипломат корони польської, в: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць, випуск 21, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012, с. 799-800.

⁵⁸ Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук, коллекция Павла Доброхотова, оп. 1, ед. хр. 50, л. 39-48. *Postanowienia soboru Włodzimierskiego, podane ad observandum Wielebnym оуcom, do dyecezyey Włodzimierskiey należącym, dnia 15, mies. oktobra, roku 1715, p. 20; Regulae et leges ab alumnis vladimiriensibus observandae, p. 2.* З текстами цих постанов можна ознайомитись в публікації Ігор Скочиляс, Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII століття. За матеріалами Володимирського собору 1715 р., с. 53, 69.

⁵⁹ *Słownik staropolski, opr. Antoni Krasnowolski, Władysław Niedźwiedzki, wydaw. M. Arcta w Warszawie, 1920, c. 302.*

Ключовим в історії УГКЦ був звичайно Замойський синод 1720 р., який впорядкував і визначив багато справ церковного життя. Характерним для його постанов стало впровадження найбільш вагомих рішень Тридентського собору, який відіграв таку ж ключову роль в історії Латинської Церкви. Унійна ієрархія під впливом багатьох факторів намагалась уводити їх в дійсність УГКЦ, приймаючи за основу нової дисципліни та порядку. Однією з цілей було навести лад в ослабленій релігійно-суспільним протистоянням Церкві в усіх напрямках і сферах.

Якщо йдеться про такий вузький аспект як духовний одяг, то в постановах цього синоду маємо на диво лише загальні вказівки: «кожен (священик) має користуватися одежею відмінною від тієї, яку звичайно носять селяни, тобто чорну та довшу». Під час візитацій належало встановити чи священик і диякон носять відповідний духовний одяг⁶⁰. Замойський синод хоча багато в чому взяв практику Латинської Церкви, однак офіційно, в постановах щодо одягу, залишив давній припис Східної Церкви, традиційно без уточнень та назв. На практиці усі унійні єпископи цієї доби у власних розпорядженнях чітко окреслювали, що цей одяг повинен бути подібний до сутанни, або ж безпосередньо латинська сутанна, яку в народі називали «реверендою»⁶¹. Істотним в цій постанові є те, що до носіння спеціального виду духовного одягу зобов'язано усе духовенство. Носити чи ні, вже не було власним бажанням і рішенням священнослужителя. Єпископи вимагали це робити, до того ж суворо слідкували, щоб цей припис виконувався, зрештою, як й усі інші постанови синоду. Іншою складовою було те, що цей одяг мав однозначно відрізнитись від того, в якому ходять миряни. Тобто, відрізнитись не лише кольором і довжиною, але й кроєм та виглядом. Постанови єпископів зумовили процес уведення для унійного білого духовенства латинського підрясника, оскільки ієрархія вважала, що це допоможе Унійній Церкві в здобутті авторитету, а для духовенства вищого статусу у суспільстві. Оскільки латинське духовенство здавна мало багато привілеїв і шани як у короля і шляхти, так серед міщан і простого люду, а зустрічають, як відомо, по одязі. Тогочасний стан Церкви бажав кращого, саме тому запущено процес наведення ладу, та уподібнення священнослужителів до загалу духовенства Католицької Церкви.

Запровадження прийнятих в Замості рішень здійснювалось шляхом вказівок зібраному на єпархіальних соборах духовенству. До загального розпорядження синоду єпископи давали відповідні уточнення щодо клирицького одягу. Так у постановах собору перемишльської єпархії 1740 р. зазначено: «Кожний священик, щоб людьми повсюдно міг бути легко упізнаваний щодо свого стану, повинен виглядати по-священичому – в

⁶⁰ Постанови Замойського синоду, титул X; Quaestiones in visitationibus indagandae: parochus, diaconus; в: Провінційний Синод у Замості 1720 р. Постанови, Івано-Франківськ 2006, с. 229, 274-278.

⁶¹ Див. Andrzej Kitowicz, Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III, wyd. A. Kaczurba, Tarnów 1881, с. 65.

чорних сукнях»⁶². Львівський єпископ Атанасій Шептицький у постановах єпархіального собору дав більш точні вказівки: «Іереї і диякони в одежах станова духовному пристойних, римским ієреом подобних, чорних и долгих, повинни чинно ходити. А которий би в иных, а не чорних, албо підчас зими в кожуху где показался, с такових одежди тіе власніи их протопресвитери власть мают здоймовати, продавати, и гроши на убогих албо церквей потреби роздавати»⁶³.

Окрім сутанни-реверенди невід'ємною складовою тогочасного духовного одягу латинських священиків був так званий «обойчик». У XVIII столітті він мав форму білого комірця, який на ключицях роздвоювався та був схожий на комірці лютеранських пасторів. Століттям пізніше це білий довгий комірць, який підкладався по усій довжині внутрішньої сторони коміра реверенди. На підставі тверджень Івана Франка у 1739-1741 рр. львівський унійний архієпископ Атанасій Шептицький добився в Апостольського Престолу права, щоб греко-католицьке духовенство носило такі ж обойчики, що й латинське, проти чого активно боровся львівський латинський архієпископ Микола Вижицький⁶⁴, який не бажав такої одностайності в одязі.

В середині та другій половині XVIII ст. одружені греко-католицькі священики «носили сукні кроєм як польський жупан або кунтуш, але з зашитими рукавами; в холодну пору звичайний кожух, в якому навіть ставали до служіння, одягаючи поверх альбу і ризи, взуття носили просте, хлопське, з підковами. На загал в одязі ніщо не вирізняло священика від звичайного чоловіка, тільки що чорний колір сукні (одягу), та чорна шапка»⁶⁵. Натомість неодружені молоді священики носили «сукні» подібні до латинських, дистанціюючись від простоти сільського люду та тримаючись відповідно до свого стану і суспільного статусу.

У другій половині XVIII ст. луцький єпископ Сильвестр Рудницький зобов'язав усіх священиків своєї єпархії носити духовну одягу на латинський манір, тобто сутанну. Усім, хто перед свяченнями проходив священичий вишкіл спеціально призначений і найнятий кравець шив священичу одягу необхідного зразка. Згідно з твердженнями сучасника, на щодень цих підрясників, як правило, ніхто з духовенства не носив, лише на

⁶² Kongregacya soborna całej diecezji Przemyskiej Sanockiej Samborskiej namiestnikow ritus graeci unitorum, dla ustawy rządów duchownych ad mentem Synodu Zamoyskiego w katedrze Przemyskiej założona roku 1740, Titulus 4. De parochis et parochiis, p. 1: «Každy kapłan żeby przy charakterze swoim na każdym miejscu od ludzi był poznany nosić się powinien po kapłańsku w czarnych sukniach», в: Григорій Лакота, Три синоди Перемиські й єпархіальні постанови Валявські в 17-19 ст., Перемишль 1939, с. 123-166.

⁶³ Уставы дієцезальніе повеленієм преосвященного кир Атанасія Шептицького, архієпископа метрополити кївскаго и всея Россіи, єпископа лвовскаго, галицкаго и прочая, Унів 1744 р., в: Собори Львівської єпархії 16-18 ст., упор. Ігор Скочилиас, Львів 2006, с. 36.

⁶⁴ Див. Іван Франко, Чотири пастирські листи єпископів Афанасія і Льва Шептицьких, в: Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку, зібрані М. Зубрицьким та ін., під ред. І. Франка, Львів 1902, с. 7.

⁶⁵ *Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku, czyli zbiór pamiętników, wydany z rękopismów przez Edwarda Raczyńskiego, t. VIII, Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III, księdza Kitowicza, t. II, Poznań 1840, rozdz. V, §10. Konsystorz Ritus Graeci, c. 119-120.*

більші урочистості та під час візитації єпископа⁶⁶. Це був період впровадження обов'язкового духовного одягу, тому ще не усе духовенство було готове до спеціальної форми одягу. До того ж, як і раніше, сільське, а подекуди й міське священство, далі займалось власним господарством, жило звичайним сімейним життям, клопотами, багато з огляду на війни, розруху та важкий матеріальний стан не мали змоги мати окрім звичайного, ще й спеціальний одяг, який і так мали б використовувати зрідка, коли приїде єпископ, або буде потрібно з'явитись на єпархіальному соборі, чи звернутись в консисторію.

На підставі археологічних досліджень крипт «руської» катедри у Холмі, в одному з поховань священник був одягнутий в підрясник з шовкової тканини, що сягав щиколоток, рукава на зап'ясті вузькі, які завершувалися високими манжетами, що запиналися на гудзик⁶⁷. Звісно це поховання священника вищого рангу, який, служачи в єпархіальній столиці, будучи близько єпископа, повинен був бути взірцем для інших.

Загалом, на означення реверенди, серед народу і духовенства й надалі побутувало вживання терміну «сукня». Так серед майна померлого священника другої половини XVIII ст. значилось «Суконь священничих пара»⁶⁸. В розпорядженнях львівського єпископа Петра Білянського знаходимо інформацію, що «сукню» давали при поставленні в чин читця. Священникам заборонено було носити такий вид світського верхнього одягу як «капота». При накладені суспензи з покараного священника «знімали чорний одяг і одягали в світський»⁶⁹. Київський митрополит Теодозій Ростоцький в правилах для духовенства своєї єпархії зобов'язав їх усюди бути в належному одязі, «остерігаючись капот, бен і делій, світлих та яскравих кольорів, а до звершення Святих Таїнств не приступати без чорної та належної духовному стану сукні, ані також комірця жодного іншого не вживати, як лише округлого»⁷⁰. Холмський єпископ наказав, щоб духовенство його єпархії як обов'язковий елемент одягу вживало поясів⁷¹. Скоріш за все йдеться про верхній повсякденний одяг, як-то свита. Протягом століть пояс був невід'ємним елементом українського одягу, зокрема

⁶⁶ Пор. Hugo Kołłątaj, Pamiętnik o stanie duchowieństwa katolickiego polskiego i innych wyznań w połowie XVIII wieku, wyd. J. K. Żupański, Poznań 1840, с. 18-19.

⁶⁷ Див. Wira Hupało, Pochówki osób duchownych w kryptach, в: Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki p.w. Narodzenia NPM w Chełmie, red. naukowa Andrzej Buko, Stanisław Gołub, Chełm 2016, с. 159. Поховання про яке нам йдеться походить з раннього періоду другої половини XVIII ст.

⁶⁸ Інвентар по смерті о. Якова Пукальського, 1772 р., в: Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, за ред. І. Франка, с. 42.

⁶⁹ Див. Іосиф Застирець, Аналекты: Мандаты єпископа Петра Б'ялянського, «Богословській в'єстникъ» 3 (1902), с. 252, 255-256.

⁷⁰ Національний музей у Львові, Сдл. 1631, к. 1-16, Reguły soboru metropolitalnej eparchii Kijowskiej odbytego w Przylepach w dniach 18-23 października 1792 r., ułożone dla unickiego duchowieństwa w Wielkim Księstwie Litewskim, reguła 9. З текстом можна ознайомитись також в Andrzej Gil, Ihor Skoczylas, Kościołe Wschodnie w państwie Polsko-Litewskim w procesie przemian i adaptacji: metropolia Kijowska w latach 1458-1795, Lublin-Lwów 2014, с. 680.

⁷¹ Zbiór ustaw synodów dyecezalnych chełmskich od objęcia rządów pasterskich nad tąż dyecezyą x. Porfiriusza Skarbka Ważyńskiego, biskupa Chełmskiego i Bełżkiego, Synod dyecezalny chełmski, 1792 р., Synody dyecezyi chełmskiej obrządku wschodniego, wydał x. Biskup Edward Likowski, Poznań 1902, с. 18-19.

верхнього. З'явитись на людях непідпоясаним вважалось непристойним. Священики, мабуть, з огляду на те, що носили реверенду, перестали вживати пояс.

В розпорядженні (наказі) митр. Михайла Левицького адресованого студентам Львівської семінарії значилось посилення на постанову 1789 р., якою семінаристам заборонено в семінарії і поза її межами ходити в світському одязі. Усюди належало бути в реверенді та обойчику. Це правило семінаристам згодом неодноразово нагадувалось, а за порушення каралось⁷².

У першій половині ХІХ ст. єпархіальний собор перемишльської єпархії нагадував священикам, що вони зобов'язані завжди носити духовну одягу⁷³, не уточнюючи яку. Натомість як бачимо в заповіті перемишльського єпископа Івана Снігурського, духовні особи його сану, а також, скоріш за все й інші високі достойники його оточення, як-то крилошани, носили духовний одяг інших барв. Єпископ мав зокрема «сукні барви фіолетової і крою священничого з футрами»⁷⁴. Оскільки згадується «футра», тобто хутро, то ці «сукні» були осінньо-зимовим верхнім одягом, мабуть, вже раніше згаданими «палендрами», плащами без гудзиків, схожими на рясу.

У той час, в Галичині, кожному висвяченому священикові видавали «реверенду, штани, чоботи, палицю і конфедератку», хоча деякі священики старшого покоління носили в повсякденні «сурдут та плащ з грубого сукна»⁷⁵. Згадана «конфедератка» була високим циліндром, та стала в ХІХ ст. звичайним головним убором духовенства, на взірць тогочасного європейського міщанства. Її носило виключно міське духовенство, з метою, серед іншого, виявляти цим свій статус. Головного убору священства в Унійній Церкві ще не було опрацьовано, тому воно використовувало те, що було панівним. Я. Головацький відзначив цю моду, зазначивши, що мешканці Тернополя взялись носити серед іншого «високі касторові шляпи, подібно до римо-католицьких і уніатських ксьондзів»⁷⁶. Такий циліндр можемо також побачити у визначного львівського крилошанина Антіна Петрушевича, на фотографії 1866 р.⁷⁷, де він в духовному одязі, а в руці згаданий головний убір. Як належний духовному сану його вживали до кінця ХІХ ст.

В підручнику «Літургіка» М. Попель щодо тогочасної практики греко-католицького духовенства в ділянці поза богослужбової одяжі написав:

⁷² Заряджене митр. Михайла Левицького вид 8 грудня 1831 р., щоби питомці не носили світської одяжі, в: Кирило Студинський, Львівська духовна Семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829-1843), (на підставі архівних матеріалів та свідчень семінаристів), Львів 1916, с. 67.

⁷³ Єпархіальний собор у Перемишлі, 1818 р., art. 4, р. 3, в: «Канонічні джерела», вип. 5, Львів 2006, с. 24.

⁷⁴ Іоанн Снігурський, Послідня воля, 13.09.1847 р., в: Методія перемишлян. Єпископ Іван Снігурський в літературі перемиського бідермаєру, упор. Володимир Пилипович, Перемишль 2009, с. 122.

⁷⁵ Див. Студинський, Львівська духовна Семинарія в часах Маркіяна Шашкевича, с. ССХХVI та СLXXXVIII.

⁷⁶ Головацький, О народной одяждѣ і убранствѣ Русиновѣ, с. 9. Кастор – різновид тканини.

⁷⁷ Львівський історичний музей, Фонд фотоматеріалів, фотографія № 5072. Родецький С., Перші руські послы до крайового сейму у Львові, 1866 р. А. Петрушевич сидить в першому ряді, по праву руку від митрополита Спиридона Литвиновича. Зрештою в інших духовних осіб, що на фото, такі самі циліндри.

«Сьогодні у нас визначеним для священників одягом є одяг чорний, широкий, довгий, який священники при кожному церковному звершенні повинні одягати, і поверх якої одягають церковний одяг; чоботи з високими халявами, і чорний капелюх, або шапка. В побуті у нас також використовується звичайний одяг мирян, але і цей повинен бути темної барви та відповідати гідності священника»⁷⁸. Назви цієї спеціальної повсякденної одягу автор унікає, зазначивши, що який саме одяг носити визначає власний єпископ священнослужителя.

Дещо про одяг духовних осіб можемо дізнатись також з художніх творів, в одному з яких зафіксовано одяг випускника львівської семінарії кінця XIX ст.: «чорний сурдут мало що не по кістки, новий капелюх», обойчик, рукавички і паличка. В контексті фабули згадується про реверенду священника та зміни в носінні одягу семінаристами у 1870-ті роки: замість плащів (мабуть, коротших, до колін), які вони раніше носили, увели подібні за стилем, але довгі⁷⁹.

В спогадах львівського семінариса Кирила Студинського, який навчався у 1887-1889 рр., можемо прочитати, що «кожний питомець діставав з релігійного фонду один чорний пояс, плащ на чотири роки, а щороку реверенду, сподні, чоботи, підшиття і зелівку [підківки для чобіт] ... циліндр»⁸⁰. Усе видавалось за рахунок так званого релігійного фонду Австро-Угорської Імперії, який значною мірою фінансував усі базові потреби як семінарії, так і духовенства, оскільки Католицька Церква мала статус офіційної конфесії.

Львівський собор 1891 р., був, мабуть, найбільш чітким та вичерпним у своїх вказівках у порівнянні з попередніми офіційними постановами греко-католицької ієрархії. Відповідно до його припису священник мав носити довгий одяг, тобто реверенду, з обойчиком (священничим комірцем), в храмі і поза ним; в часі публічних зустрічей, чи то звичайних чи церковних; в інших випадках можна було носити коротку форму одягу, гідну священника, чорного або темного кольору, в складі якої обов'язково повинен бути обойчик. Належало уникати надмірної елегантності та занедбаного стану одягу⁸¹. Згадана коротка форма одягу – це звичайний мирянський одяг, відповідний для духовного стану, на кшталт костюму, в сучасному його розумінні, або ж сюртук і штани, в тогочасній міській моді та стилі, а також обойчик, який

⁷⁸ Маркіиль Онуфрієвич Попель, Литургика, или наука о богослуженью Церкви Греческо-каволической, Львовъ 1863, с. 57.

⁷⁹ Володимир Барвінський, Скошений цвіт, Київ-Ляйпціг 1910, с. 218-219, 225. Автор твору виріс в священничій сім'ї, до них часто приїжджали як священники, так і семінаристи. Окрім цього рідний брат Володимира Барвінського Осип в зазначений період навчався в Львівській семінарії, вони часто переписувались та спілкувались. Тому Володимир добре знав реалії життя та особливості внутрішнього устрою семінарії тих часів, а також зміни, які там відбувались.

⁸⁰ Кирило Студинський, В духовній семінарії у Львові (1887-1889 рр.): з побуту галицького семінариса кінця XIX ст., манускрипт, спогади, Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка Національної Академії Наук України у Києві, ф. 135, спр. 3017, арк. 37.

⁸¹ Чинности и рішення руского провінціального собора въ Галичині отбувшого ся во Львові въ році 1891, Львовъ 1896, титул IX, гл. II, п. 3. с. 224-225.

одягався, як правило, до чорної сорочки відповідного крою. У той час така сорочка була подібна до сучасної з так званою «римською колораткою», яку в італійському середовищі називають «*collarino ecclesiastico*» – довгий округлий білий комірець. Львівський собор уперше чітко та повністю унормував в УГКЦ питання священничого поза богослужбового одягу, закріпивши де-юре уведену раніше практику латинського одягу. Якщо до цього усе ним визначене існувало, але вводилось владою місцевих єпископів, то собор зробив діючу практику нормою усієї Унійної Церкви, тобто, з точки зору права, зробив її нормою вищого ступеня. Фактично ж це було уведенням закону Католицької Церкви, який у той час зобов'язував латинське духовенство⁸². На цій підставі латинські приписи щодо одягу, його вигляду та форми, стали внутрішніми нормами УГКЦ та були у застосуванні до кінця ХХ століття.

Один з православних відвідувачів, який наприкінці ХІХ ст. прибув у Західну Україну з Великої України, залишив такі згадки про повсякденний одяг католицького духовенства: «В Австро-Угорщині та Галичині цей одяг складається з довгого чорного сюртука, камізельки і штанів»⁸³. Інший православний священник зафіксував, що в греко-католицького духовенства «Православні рясни вже давно вивелись. Замість них галицьке духовенство використовує латинські «реверенди», тобто різновид довгого, до самої землі, сюртука, з надзвичайно густим рядом маленьких гудзиків, зверху і до самого низу, до того ж настільки вузьким, що заледве можна іти. Але цю «реверенду» священник носить тільки тоді, коли іде до церкви. Поза церквою він завжди носить звичайний сюртук, лишень довгий, до колін, з високим бортом, аж до самої шиї; на самій шиї замість галстука своєрідний «обойчик». На ногах чоботи, у верхів'ї з тугою халявою. В такий самий спосіб зодягається й усе латинське духовенство, так що зовнішньо неможливо відрізнити «руського» від «польського», тобто уніатського від латинського... камилавки і скуфії вже зовсім вивелись; залишилась, щоправда, одна «папафійка», тобто скуфія, але її одягають тільки на відкритому повітрі, до того ж вона завжди чорного кольору»⁸⁴. Носити суто світський одяг «мирянського крою», як також галстук, священнослужителям було заборонено згаданою постановою Львівського собору 1891 р. Священник обов'язково повинен був виділятися серед загалу людей, щоб ті, бачачи духовну особу, могли відразу ж знати хто поряд з ними. Митрополичий ординаріат окремо видав клиру вказівки яким саме повинен бути стиль їхнього світського одягу, але його завжди обов'язково мав доповнювати обойчик, що гарантувало упізнаваність духовенства. Поряд з цим таке

⁸² Пор. Ярослав Левицький, *Обов'язок ношення священничої одежі*, «Богословія» 1 (1923) кн. 2, с. 170-171.

⁸³ К. Томенко, *Католицькій клирь вне своих жилищ*, «Руководство для сельских пастырей» 4 (1898), с. 88.

⁸⁴ И. И. Гумецкій, *Православно-русская обрядность въ церквахъ Галицкой, такъ называемой греко-католической (униатской) церкви*, «Христіанское чтеніе» 2 (1898), с. 229-230.

рішення не давало власної ідентифікації греко-католицького духовенства, яке в одязі було уподібнене латинському.

Згодом в єпархіях видавались лише уточнюючі або ж казуїстичні вказівки щодо одягу, оскільки діяла загальна норма прийнята на провінційному соборі. Так Перемишльський єпархіальний собор 1898 р. наказував, що на деканальний соборчик священики мають прибути «одіті в реверенди»⁸⁵. У 1924 р. Станіславівський єпископський ординаріат нагадав духовенству своєї єпархії про заборону носити виключно світський одяг, а також уточнив, що саме забороняється: кашкети, запонки, жовті черевики та інше подібне⁸⁶.

Головним убором священства ХІХ ст. була чорна папафія, яку носило здебільшого сільське та міське духовенство, а також чорний циліндр, який носило духовенство високого рангу та великих міст. У травні 1895 р. нунціатура у Відні, на прохання митрополита, дала дозвіл греко-католицькому духовенству носити чорний ковпак, що мав шестигранну форму та при потребі складався, а на його вершечку був гудзик такої ж барви. Попри те, що митрополит Сильвестр Сембратович відразу ж оголосив його уведення⁸⁷, то Станіславівський єпископ де-факто відмовився прийняти його для свого духовенства⁸⁸. З огляду на це його спершу носило духовенство львівської та перемишльської єпархій. Натомість у Станіславівській єпархії почав використовуватись дещо пізніше, після окремого розпорядження єпископа, та відповідно до власного уставу, з дещо іншими правилами вживання при богослужіннях, ніж це було визначено в інших єпархіях⁸⁹.

Устав, який регламентував коли і як одягати ковпак, з огляду на розбіжності щодо уведення та правил, не було опубліковано у додатку до рішень Львівського собору, виданому в 1897 р. Там знаходимо лише тексти документів, якими цей головний убір санкціоновано для вжитку. Натомість кожен єпископ зокрема мав видати розпорядження для власної єпархії, яким вводив устав та правила щодо ковпака. З текстом уставу, який діяв в львівській та перемишльській єпархіях, можна ознайомитись в тогочасній періодиці⁹⁰.

Насамперед, в уставі визначено коли належить знімати ковпак в часі звершення Літургії, богослужінь та в інших випадках. Оскільки цей головний

⁸⁵ Соборъ рускій єпархіальный перемыскій водправленийъ въ роцѣ 1898 Константиномъ Чеховичемъ, Львовъ 1899, с. 69.

⁸⁶ Див. Симеон Лукач, Рішення і Зарядження Єпископського Ординаріату в Станиславові від 1904 до 1931 р., Станиславів 1932, с. 38.

⁸⁷ Сильвестръ Сембратовичъ, О колпакахъ, в: Додаток до чинностей и рішень руского провінціального собора въ Галичині отбувшого ся во Львові въ році 1891, Львовъ 1897, с. 630.

⁸⁸ Див. Справи домашни: Колпаки, «Душпастырь» 11 (1895), с. 312; Въ справѣ колпаковъ, «Душпастырь» 14-15 (1895), с. 406.

⁸⁹ Юліанъ Пелешъ, Уставъ о уживаню колпака въ дієцезіи станиславовской, «Душпастырь» 17 (1895), с. 476-477; Одвѣтъ на питання зъ нагоды «Уставу о колпакахъ», «Душпастырь» 16 (1895), с. 445.

⁹⁰ Уставъ о накрытію головы при богослуженяхъ для священниковъ обряду гр-катол. выданный Преосв. Ординаріатомъ Львовскимъ, 25.06.1895, «Душпастырь» 12-13 (1895), с. 353-355.

убір став невід'ємною частиною священничого одягу, тобто реверенди, на чому наголошувалось⁹¹, то його потрібно було носити завжди, коли одягалось реверенду. Ковпаки зобов'язано носити як пресвітерів, так і дияконів. Ті чи інші окремі випадки, які вимагали уточнень чи конкретних вказівок, подавались до вирішення і публікувались окремо для ознайомлення⁹². Пізніше усі єпископи, зібрані на черговій нараді, видали спільну вказівку: «Приказуємо для одностайности залишити уживання ковпаків при Службі Божій»⁹³.

Ковпак став тим елементом священничого одягу, який вирізняв греко-католицьке духовенство як серед латинського, так і православного клиру й спеціально опрацьовувався щодо форми. Він використовувався і далі є у вжитку УГКЦ в Україні та в діаспорі, оскільки рішення уведене наприкінці ХІХ ст. щодо одягу та головного убору залишається зобов'язуючим, ніколи не відмінялось жодною іншою постановою ієрархії.

Висновки

У першому тисячолітті не знаходимо однозначних документальних свідоцтв про особливий, окремий одяг візантійського та києво-руського духовенства. Він був такий самий, що носили миряни у повсякденні. Щодо поза богослужбового одягу загалу клиру, то історичні джерела вказують лише довгий, чорний одяг. Натомість неможливо однозначно ствердити ні назв, ні крою такої одежі. За своїм стилем він був таким самим, що носили в конкретному середовищі, країні і регіоні.

Згадки та описи духовного одягу в Українській Церкві стосуються вищого духовенства, зокрема єпископів, архимандритів, ігуменів. Про одяг міського та сільського клиру до ХVІ ст. майже нічого невідомо, лише згодом маємо зафіксовані свідоцтва про їх стиль і вигляд. На практиці особливий одяг, що вирізняв біле духовенство, носили лише визначні та знатні духовні особи, зокрема крилошани та священство великих міст. Такий стан речей мав місце до ХVІІІ ст., коли ієрархія почала видавати відповідні приписи та слідкувала, щоб підлегле їм духовенство носило визначений для них поза богослужбовий одяг.

Характерним для української традиції до ХVІІ ст. було застосування щодо одягу візантійської практики, з деякими особливостями в крої та формі, зважаючи на клімат. Сучасний підрядник відображає стиль традиційного українського вбрання ХVІІ-ХVІІІ ст., а саме – свити, обов'язковим елементом якого було підпоясування.

Перші документальні свідоцтва на окреслення одягу священника вживають слово «сукня», як правило, з додатком «священнича». Згодом маємо

⁹¹ Пор. *Справи домашні: Въ справѣ колпаковъ, «Душпастырь»* 14-15 (1895), с. 407.

⁹² Див. *Пытаня зъ нагоды «Уставу о колпакахъ», «Душпастырь»* 14-15 (1895), с. 417-419; *Одвѣтъ на пытанія зъ нагоды «Уставу о колпакахъ», «Душпастырь»* 16 (1895), с. 443-446; *Справи домашні: О колпакахъ, «Душпастырь»* 17 (1895), с. 478; *Колпакъ при несеню чашѣ, «Душпастырь»* 20 (1895), с. 548-549.

⁹³ *Конференції архієреїв УГКЦ (1902-1937)*, за ред. А. Кравчук, Львів 1997, с. 48; *Конференція ХХV, 19.02.1918 р.*, п. 5.

згадки про рясу, скуфію, камилавку у Православній Церкві, та реверенду і ковпак в Греко-католицькій. Детальні норми щодо одягу духовенства з'являються лише у ХІХ ст.

Дата надходження до редакції: 13.11. 2018